

MOŽNÉ INDIVIDUÁ A POSIBILIE (II)*

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava, SR

CMOREJ, P.: Possible Individuals and Possibilia
FILOZOFIA 70, 2015, No. 8, pp. 800-816

The present paper offers (i) a logico-semantic analysis of sentences of the form „ $(\lambda x)\Phi(x)$ is C “, where C stands for „possible“ (LP) or „merely possible“ (ML) or „really possible“ (Re) or „impossible“ (NP) and (ii) an explication of intuitive meanings of these expressions using modal temporal semantics. The crucial question concerning this analysis runs: To which items in these sentences the modality C is attributed? Is it an individual that is the referent of the description „ $(\lambda x)\Phi(x)$ “ or is it an intension generated by the meaning of the description or is it the *meaning* of the description itself? It is argued that the most suitable response is the last one. Unlike some other positions, the present view has it that possibilia are not individuals but meanings of individual descriptions that have referents only at world-time couples $\langle w, t \rangle$ where w is not the actual world. Being a *possibilium* amounts to being the meaning of a description having the property MP that is defined as follows: $(\lambda x)\Phi(x)$ is MP iff $(\lambda x)\Phi(x)$ is possible but there is not exactly one individual having the property $(\lambda x)\Phi(x)$ at some world-time couple $\langle a_w, t \rangle$ where a_w is the actual world. Apart from the concept of possibilium, another concept of semipossibilium (SP) is introduced – it is the meaning of a description having except some referents in the actual world at least one referential pause in this world (time interval at which the description has no referents).

The first part introduces (i) the notions of semantic reference and user's intentional reference, (ii) the difference between the actual world and the real world and (iii) the definitions of LP , MP , Re and NP modalities. The second part investigates the question whether the intension or meaning of a description is a suitable subject of predication in sentences of the form „ $(\lambda x)\Phi(x)$ is C “. The rest of this part deals with possibilia and semipossibilia.

Keywords: Empirical descriptions – Reference – Reference changes in time – Property of being logically possible, merely possible, really possible, impossible – Meanings as holders of these properties – Possibilia – Impossibilia – Semipossibilia

Intenzie verzus významy. Nádejnejšími kandidátmi na nositeľov vlastností LP , MP , Re , NP než individuá sú individuové intenzie.¹ Ako som uviedol už v Úvode, sú to par-

* Tento príspevok je pokračovaním state, ktorej 1. časť vyšla vo Filozofii 70, 2015, (8), 585-600. Ďakujem Lukášovi Bielikovi, Marii Duží, Františkovi Gahérovi, Daniele Glavaničovej, Stanislavovi Sousedíkovi, Martinovi Vacekovi a Mariánovi Zouharovi za prečítanie prvej verzie tejto state a za kritické pripomienky, ktoré mi pomohli vyjasniť niektoré formulácie, miestami spresniť a prehĺbiť

ciálne alebo totálne funkcie, ktoré svetamihom priradujú indivíduá z univerza daného jazyka. Každú intenziu f možno znázorniť nekonečným diagramom obsahujúcim ku *každému* svetamihu $\langle w, t \rangle$ jeden riadok formy „ $\langle w, t \rangle \rightarrow I$ “ alebo formy „ $\langle w, t \rangle \rightarrow \bullet$ “, z ktorých prvý naznačuje priradenie individua I svetamihu $\langle w, t \rangle$ a druhý nedefinovanosť f vo $\langle w, t \rangle$. Identita intenzie f tkvie výlučne v tom, ktoré indivíduá priraduje jednotlivým svetamihom a v ktorých je bez hodnoty. Je to číre priradenie. Poznať ho znamená vedieť o každom svetamihu $\langle w, t \rangle$, či platí $\langle w, t \rangle \rightarrow I$, alebo $\langle w, t \rangle \rightarrow \bullet$. Intuitívne uchopiteľný zmysel nadobudne toto priradenie až po jeho spojení s niektorou z deskripcií, ktoré toto priradenie označujú. Ku každej deskripcii $(\iota x)\Phi(x)$ existuje totiž funkcia f , ktorá svetamihu $\langle w, t \rangle$ priraduje individuum I vtt I je jediné individuum, ktoré má vo $\langle w, t \rangle$ vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ danú jadrom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$. Ak vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ prislúcha vo $\langle w, t \rangle$ viacerým indivíduám alebo ani jednému indivíduu, tak f nie je vo $\langle w, t \rangle$ definovaná. Funkcia f , ktorá spĺňa túto podmienku, je denotátom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$. Z významu „ $(\iota x)\Phi(x)$ “ možno vyčítať, že jediné individuum priradené intenziou f svetamihu $\langle w, t \rangle$ má mať vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ a že ak takýchto indivíduí je viacej alebo ani jedno, tak f nemá vo $\langle w, t \rangle$ nijakú hodnotu. Výsledok rozhodovania je, samozrejme, podmienený aj stavom vecí vo $\langle w, t \rangle$, ale primárnu rolu tu zohráva význam deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$, presnejšie, významom určená vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$, prislúchajúca vo $\langle w, t \rangle$ jednému indivíduu I .

Pod *generovaním intenzie* významom nerozumiem proces, pri ktorom intenzia vzniká, ale (i) istý vzťah medzi významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ a individuovou intenziou f alebo (ii) *procedúru* (činnosť) vykonávanú podľa návodu určeného významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ a zameranú na zistenie hodnoty intenzie f v ľubovoľnom svetamihu $\langle w, t \rangle$, prípadne na zistenie nedefinovanosti f vo $\langle w, t \rangle$. *Vzťah* generovania len pripomením, definoval som ho už v Úvode článku: Význam deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ generuje intenziu f definovanú na množine svetamihov,² ktorá svetamihu $\langle w, t \rangle$ priraduje individuum I vtt I je jediné individuum, ktoré spĺňa podmienku $\Phi(x)$ vo $\langle w, t \rangle$ (resp. má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$).

Pri vykonávaní *procedúry* podľa návodu daného významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ postupujeme tak, že najprv zvolíme určitý stav vecí $\langle W, T \rangle$, a potom zistíme, aký rozsah má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ vo $\langle W, T \rangle$. Ak do tohto rozsahu vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ patrí presne jedno individuum I , tak toto I je výsledkom procedúry a zároveň hodnotou, ktorú intenzia f priraduje svetamihu $\langle W, T \rangle$. Ak rozsah vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ je vo $\langle W, T \rangle$ prázdny, alebo obsahuje aspoň dva prvky, tak procedúra končí bez výsledku a intenzia f je vo $\langle W, T \rangle$ nedefinovaná. Pri činnosti vykonávanej podľa uvedeného návodu intenziu nevytvárame – tá existuje od vzniku (ak nejaký existuje) logického priestoru nezávisle od nás –, ale iba zisťujeme hodnoty intenzie v jednotlivých svetamihoch. Generovať intenziu v procedurálnom zmysle znamená podľa návodu určeného významom deskripcie odhaľovať hodnoty intenzie v jednotlivých svetamihoch.

Hoci ku každej deskripcii existuje presne jedna, jej významom generovaná intenzia, ktorá je denotátom deskripcie, jednoznačne určená spätná cesta od intenzie k určitej deskripcii neexistuje, lebo každá intenzia je denotátom nekonečného množstva rôznych de-

argumentáciu a odstrániť rôzne drobnejšie nedostatky.

¹ Nazývajú sa aj individuovými rolami alebo individuovými úradmi.

² Môže to byť množina všetkých svetamihov alebo nejaká pravá podmnožina tejto množiny.

skripcií s odlišnými významami.³ Intenzia f ako *čire priradenie* nie je spätá so žiadnou určitou deskripciou $(x)\Phi(x)$. Z tohto priradenia sa len výnimočne dá vyčítať vlastnosť, ktorú musí mať individuum priradené funkciou f svetamihu $\langle w, t \rangle$. Na rozdiel od intenzie význam deskripcie $(x)\Phi(x)$ nám ju doslova ponúka, a to ako vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ danú jadrom deskripcie $(x)\Phi(x)$. Táto vlastnosť vystupuje aj v definiensoch modalít LP , MP , Re , NP . Keďže pri intenziách nám taká vlastnosť chýba, v definíciách ich modalít sa môžeme bez nej zaobiť.

Intenziu f môžeme charakterizovať ako *možnú* vtt f je definovaná aspoň v jednom svetamihu. Pri *len možnej* intenzii treba *k tomu* dodať, že nie je definovaná vo svete \mathbf{a}_w (t. j. ani v jednom svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$). Intenzia f je *reálne možná* vtt existuje svetamih $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$, ktorému f priraduje nejaké individuum I . Intenzia f je *nemožná* vtt neexistuje svetamih, v ktorom by nadobúdala nejakú hodnotu. Keď porovnáme definície modalít LP , MP , Re , NP s definíciami modalít prislúchajúcich intenziám, zistíme, že sa líšia nielen ich definiensy, ale aj definiendy. Z ich obsahu je zrejmé, že v definíciách D1 – D4 sa vymedzujú iné pojmy ako v definíciách, v ktorých sa vymedzujú modalities intenzií. So zreteľom na to budem modalities intenzií označovať symbolmi LP (možná), MP (len možná), Re (reálne možná) a NP (nemožná).

Na prvý pohľad je jasné, že modalities LP , MP , Re , NP sú vlastnosťami intenzií. V definíciách modalít LP , MP , Re , NP sa o priradeniach vôbec nehovorí. To znamená, že vo výrokoch formy „ $(x)\Phi(x)$ je C “, kde C je ľubovoľná z modalít LP , MP , Re , NP , sa vlastnosť C intenziám neprpisuje. V definíciách modalít LP , MP , Re , NP zasa chýba zmienka o vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ prislúchajúcej individuiám, ktoré intenzia priraduje (prípadne nepriraduje) svetamihom. Myslím, že uvedené rozdiely medzi modalitami vymedzenými v D1 – D4 a modalitami LP , MP , Re , NP potvrdzujú nielen názor, že modalities LP , MP , Re , NP nie sú totožné s analogickými modalitami intenzií, ale aj tvrdenie, že modalities LP , MP , Re , NP prislúchajú významom deskripcií, a nie intenziám, ktoré deskripcie denotujú. Z definícií D1 – D4 vyplýva, že pri overovaní viet tvaru „ $(x)\Phi(x)$ je C “ sa nezaobídeme bez poznania významu deskripcie $(x)\Phi(x)$ a ním určenej vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$, od ktorých závisí, či $(x)\Phi(x)$ má C . To znamená, že v týchto vetách sa vlastnosti LP , MP , Re , NP pripisujú významu deskripcie $(x)\Phi(x)$. Vzhľadom na to, že významy sa v intenzionálnej sémantike nazývajú aj hyperintenziami, modalities LP , MP , Re , NP môžeme nazývať hyperintenzionálnymi a modalities LP , MP , Re , NP intenzionálnymi modalitami.⁴

Hyperintenzionálne modalities môžeme pripisovať aj deskripciám, ale iba v odvodenom zmysle: deskripcia $(x)\Phi(x)$ je C vtt význam deskripcie $(x)\Phi(x)$ je C . Je to len skratka, ktorú nemožno brať doslova, t. j. v tom zmysle, že deskripcia je C . V istých kontextoch umožňuje stručnejšie a niekedy i jasnejšie formulovať niektoré myšlienky, vždy však treba pamätať na to, že nositeľom modalities je význam deskripcie a že deskripcii ho pripisujeme len preto, že má tento význam.

³ Nie je jasné, či ku každému priradeniu, akým je intenzia, existuje deskripcia denotujúca toto priradenie. Ak jazyk obsahuje iba spočítateľné množstvo výrazov, môžu existovať intenzie, ktoré nie sú denotátni deskripcií, lebo existuje viac než kontinuum intenzií.

⁴ Existujú aj iné intenzionálne a hyperintenzionálne modalities, ale tými sa – až na jednu hyperintenzionálnu modalitu, ktorú zavediem neskôr – v tomto článku nebudem zaoberať.

Na zdôraznenie okolnosti, že vo výroku formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je M^* “ sa modalita M pripisuje významu deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$, môžeme použiť hranaté zátvorky a výrok zapisovať ako „ $[(\iota x)\Phi(x)]$ je M^* “. Vyhne sa tým pokúšeniu pripísať M individuu, na ktoré deskripcia práve referuje, alebo intenzii, ktorú generuje. Pri vyslovovaní, písaní, čítaní a počúvaní opisov a deskripcií sa totiž naša pozornosť zvyčajne presúva z významu na ich skutočný alebo domnelý referent, čo vedie k dezinterpretácii vety „ $(\iota x)\Phi(x)$ je M^* “ ako tvrdenia, v ktorom sa M pripisuje individuu. Nemožno vylúčiť ani posun od významu deskripcie k intenzii, ktorú význam generuje, ale ten je zriedkavejší jednak preto, že o existencii intenzie nemá bežný používateľ jazyka ani potuchy, jednak preto, že je to nekonečná entita, ktorej sa môžeme zmocniť len do istej miery. Pri význame sa naša pozornosť zastaví najmä vtedy, keď nevieme, či deskripcia má referent, alebo nevieme, na čo referuje. Účelom hranatých zátvoriek je zastaviť posun pozornosti od významu deskripcie k inej entite a zdôrazniť okolnosť, že subjektom vety tvaru „ $(\iota x)\Phi(x)$ je M^* “ je význam deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$, a nie ním generovaná intenzia alebo referent, ktorý má deskripcia v čase jej použitia. Samozrejme, týmto subjektom nie je ani individuum, ktoré používateľ vety *mylne* pokladá za jej referent.⁵

Keď v definíciách D1 – D4 deskripciu $(\iota x)\Phi(x)$ nahradíme výrazom $[(\iota x)\Phi(x)]$, dostaneme jednoznačné definície modalít LP , MP , Re , NP , z ktorých vyplýva, že vo vetách formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je M^* “ sa modalita M neprispisuje ani individuu, ani intenzii, ale významu deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$. Z hľadiska teórie typov významy deskripcií sú objekty iného typu ako individuové intenzie, z čoho vyplýva, že aj typ modalít LP , MP , Re , NP sa líši od typu modalít LP , MP , Re , NP . Medzi modalitami LP , MP , Re , NP a modalitami intenzií LP , MP , Re , NP existuje však nasledujúci vzťah:

(MD) $(\iota x)\Phi(x)$ je C vtt intenzia f , generovaná významom $(\iota x)\Phi(x)$, je C ,

kde C predstavuje ľubovoľnú z modalít LP , MP , Re , NP a C zodpovedajúci korelát zo štvorice LP , MP , Re , NP .⁶ V tejto súvislosti sa vynára otázka, aký zmysel a aké opodstatnenie má zavádzanie modalít významov, keď máme k dispozícii modalitu intenzií. V literatúre dnes prevláda názor, že na analýzu modalít postačuje sémantika možných svetov, v ktorej sa možnosti explikujú ako vlastnosti intenzií. Ak prijmeme obidve skupiny modalít, ktoré z nich máme vzhľadom na MD pokladať za primárne, a ktoré za sekundárne, odvodené? A ktoré z nich za intuitívne adekvátnejšie? Domnievam sa, že definície D1 – D4 vymedzujú korektne zavedené vlastnosti (či triedy) významov, vyjadrených deskripciami. Musím však zdôrazniť, že hyperintenzionálne modality LP , MP , Re , NP nie sú a ani nemôžu byť náhradkami modalít intenzií, lebo sú iného typu. V istom zmysle sa

⁵ V TIL-ke by sme mohli výraz „ $(\iota x)\Phi(x)$ “ od „ $[(\iota x)\Phi(x)]$ “ odlišiť približne takto: Kým výraz „ $(\iota x)\Phi(x)$ “ označuje návod na identifikáciu jediného nositeľa – ak taký existuje – vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ v ľubovoľnom svetamihu, výraz $[(\iota x)\Phi(x)]$ predstavuje procedúru, pri ktorej sa význam deskripcie iba vyčlení a ďalej sa neaplikuje (ani nerozkladá). Neurčitost' výrazu „ $(\iota x)\Phi(x)$ “ oscilujúcu pri jeho používaní medzi významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$, generovanou intenziou a prípadným referentom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ v danom svetamihu sa dá exaktne odlišiť, pokiaľ viem, iba v jazyku TIL-ky (pozri Duží, Materna 2012, 25-78).

⁶ Ďakujem M. Duží za upozornenie na tvrdenie MD a náčrt jeho dôkazu v jazyku TIL-ky.

modality intenzií a modality významov vzájomne dopĺňajú, resp. modality intenzií „naväzujú“ na modality významov, lebo hodnoty intenzií v jednotlivých svetamihoch „produkuje“ význam deskripcie, ktorý intenziu generuje.

Patrí sa však dodať, že mnohí filozofi pokladajú významy za pochybné pomyselné entity, bez ktorých sa nielen môžeme, ale aj musíme zaobísť. K najvýznamnejším patril W. V. O. Quine.⁷ Vo svojich úvahách vychádzam z naivného stanoviska, podľa ktorého význam deskripcie je abstraktný objekt zložený z významov jednoduchých výrazov deskripcie, ktoré sú v jej význame pospájané podobne ako výrazy v deskripcii.⁸ Autor, ktorý uznáva abstraktné objekty, by nemal mať zásadnejšie ontologické problémy s akceptovaním tohto intuitívne prijateľného stanoviska. Významy sú objekty, ktoré pozná každý používateľ jazyka. Vie, že ich nositeľmi sú *od nich* odlišné výrazy, pomocou ktorých významy vyjadrujeme, že ten istý význam môžu vyjadrovať rôzne výrazy (z jedného alebo viacerých jazykov) a že medzi významami existujú isté vzťahy, ktoré sa premietajú do vzťahov medzi príslušnými výrazmi. Pomocou výrazov dokážeme významy nielen vyjadrovať, ale aj rozlišovať, analyzovať a z jednoduchších významov konštruovať zložené. Ich abstraktnosť vyplýva z ich povahy. Nie sú to fyzické ani mentálne entity. Bolo by nezmyselné tvrdiť, že zaujímajú – ako fyzické predmety – nejaké miesta vo fyzikálnom priestore a z logického hľadiska by bolo scestné stotožniť ich s myšlienkovými pochodmi v našej myšli. Z takého stotožnenia vyplýva celý rad neprijateľných dôsledkov.

Dalej sa pokúsím zdôvodniť názor, že vlastnosti *LP*, *MP*, *Re*, *NP* majú oproti modalitám intenzií isté prednosti a intuitívne výhody, ktoré svedčia o tom, že tieto modality sú prinajmenej z epistemologického hľadiska primárne a modality *LP*, *MP*, *Re*, *NP* sekundárne. Musím zdôrazniť, že nasledujúce úvahy nemieria proti používaniu intenzií *en bloc* ani proti ich uplatňovaniu v teoretických úvahách. Sú nepostrádateľné napr. pri skúmaníach supozícií *de re* a *de dicto*⁹ a v podobe funkcií zachytávajú to, čo majú isté triedy významov spoločné z modálno-temporálneho hľadiska. Nemienim negovať ani spochybňovať výsledky získané uplatnením intenzionálneho prístupu pri riešení logických a sémantických problémov. Domnievam sa však, že v niektorých prípadoch by bolo adekvátnejšie a intuitívne prijateľnejšie nahradiť intenzie významami. Bez významov sa nezaobídeme ani vtedy, keď hovoríme o intenziách, pretože tie sú nám prístupné poväčšine iba cez významy výrazov označujúcich intenzie, a teda nepriamo. Pokúsím sa ukázať, že chápanie modalít ako vlastností významov poskytuje jemnejší, intuitívne adekvátnejší a operatívnejší rozlišovací pojmový aparát ako intenzionálne chápanie a že má aj isté epistemologické prednosti. Tento názor zastávam z nasledujúcich dôvodov:

(1) O logickej možnosti *LP* a nemožnosti *NP* deskripcie $(\forall x)\Phi(x)$ rozhodujeme len na

⁷ Pozri (Quine 2005, 13-35).

⁸ To nie je definícia významu, ale iba voľnejšia charakteristika, ktorá vyžaduje bližšie určenie významu jednoduchých výrazov a spôsobov ich spájania do zložených výrazov. Čitateľa, ktorý má záujem hlbšie preniknúť do logicko-sémantickej problematiky významu jazykových výrazov, musím odkázať na jednu z najrozpracovanejších teórií pochádzajúcu od P. Tichého a rozvinutú v monografiách (Tichý 1988; Duží, Jespersen, Materna 2010; Duží, Materna 2012 a Raclavský 2009).

⁹ Pozri (Duží, Materna 2012, 171-212).

základe významu deskripcie. Bolo to tak pred objavom intenzií a je to tak aj po ňom. Platí to aj o výrazoch iných logických kategórií. Analýza významu zohráva kľúčovú rolu aj pri rozhodovaní o tom, či $(\iota x)\Phi(x)$ je MP , alebo $\mathcal{R}e$. V prípade MP okrem významu, na základe ktorého zistíme, či $(\iota x)\Phi(x)$ je možné (LP), do rozhodovania vstupujú aj empirické poznatky, poskytujúce odpoveď na otázku, či deskripcia $(\iota x)\Phi(x)$ môže mať referent v aktuálnom svete. Aj pri $\mathcal{R}e$ na základe významu rozhodneme, či $(\iota x)\Phi(x)$ je LP , a potom pomocou empirických poznatkov zistíme, či má referent v reálnom svete (prípadne najprv sa dozvieme, že $(\iota x)\Phi(x)$ je $\mathcal{R}e$, z čoho odvodíme, že $(\iota x)\Phi(x)$ je LP). V prípade MP a $\mathcal{R}e$ sa môžeme ocitnúť v situácii, v ktorej nebudeme mať k dispozícii dost' poznatkov potvrdzujúcich alebo vyvracajúcich záver, že $(\iota x)\Phi(x)$ je MP alebo $\mathcal{R}e$. Na druhej strane poznatky formy „deskripcia $(\iota x)\Phi(x)$ referuje v čase t na individuum I “ nás oprávňujú prijať záver, že $(\iota x)\Phi(x)$ je $\mathcal{R}e$, nie však MP , kým z poznatku, že $(\iota x)\Phi(x)$ je MP , môžeme odvodiť, že $(\iota x)\Phi(x)$ nie je $\mathcal{R}e$. Intenzia deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ sa neuplatňuje ani v jednom z týchto štyroch prípadov.

(2) Čitateľ sotva prehladol, že do opísanej procedúry na identifikáciu jediného nositeľa vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ v danom svetamihu intenzia f vôbec nevstupuje. Primárnu rolu v nej zohráva význam deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ a stav sveta W v čase T .¹⁰ Fakt, že výsledok uplatnenej procedúry určenej významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ sa stáva (presnejšie, je) hodnotou intenzie f vo $\langle W, T \rangle$, je irelevantný. Hodnota intenzie f vo $\langle W, T \rangle$ je iba abstraktným indikátorom výsledku, ktorý dostaneme identifikáciou jediného nositeľa vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ v stave vecí $\langle W, T \rangle$, alebo zistením, že v tomto stave presne jeden nositeľ $(\lambda x)\Phi(x)$ nejestvuje.

(3) Intenzia je síce dôležitý teoretický prostriedok logickej analýzy jazyka obsahujúceho empirické výrazy, ale pri bežnom používaní jazykových výrazov zohráva minimálnu rolu. Na určenie referenta deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ v aktuálnom svete treba buď vykonať nejakú empirickú procedúru danú významom deskripcie, alebo uplatniť už známe empirické poznatky. Pritom nepostupujeme tak, že najprv identifikujeme intenziu, ktorú konštruje význam deskripcie, a potom hľadáme hodnotu intenzie v aktuálnom svete, ale tak, že uskutočnime významom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ určenú procedúru, pomocou ktorej identifikujeme jej referent, prípadne zistíme, že nijaký nemá. Intenzia nám neposkytuje ani návod na identifikáciu jediného individua s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ opísaného v deskripcii $(\iota x)\Phi(x)$. Pri identifikácii referenta empirickej deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ v aktuálnom svete je intenzia nepoužiteľná, pretože aj keby sme ju poznali „do posledného svetamihu“, identitu referenta deskripcie by sme výlučne pomocou nej tak či tak nezistili, lebo presne nevieme, ktorý svet je vlastne aktuálny.

Bez intenzie sa zaobídeme aj pri určovaní referenta deskripcie v jednotlivých svetamihoch logického priestoru. Referent deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ v určitom svetamihu $\langle W, T \rangle$ závisí od (i) rozloženia základných atribútov vo $\langle W, T \rangle$,¹¹ od (ii) významu deskripcie a od (iii) rozsahu ňou danej vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ vo $\langle W, T \rangle$. Uplatnením poznatkov o (i) – (iii) možno a priori vyčleniť jediného nositeľa vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ vo $\langle W, T \rangle$, prípadne

¹⁰ Vzhľadom na deskripcie obsahujúce okrem empirickej zložky aj analytickú treba dodať, že o výsledku identifikačnej procedúry rozhoduje predovšetkým empirická zložka deskripcie.

¹¹ Toto rozloženie predstavuje stav vecí vo (W, T) .

zistiť, že vo $\langle W, T \rangle$ takýto nositeľ nejestvuje.¹² Teda intenzia f , generovaná významom deskripcie $(\lambda x)\Phi(x)$, nevstupuje ani do procedúry apriórneho vyčleňovania tohto nositeľa, hoci výsledok tejto procedúry – nositeľ vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ – je hodnotou f vo $\langle W, T \rangle$.

(4) Pri skúmaní rôznych vlastností prislúchajúcim intenziám a ich vzťahom k iným entitám (vrátane intenzií) sme pre ich nekonečnosť a minimálnu dostupnosť doslova nútení skúmanie priradení nahradiť analýzou významov, ktoré generujú tieto priradenia. Napríklad vzťah rekvizity (náležitosti) medzi intenziou, ktorú generuje význam opisu „vrchný veliteľ ozbrojených síl“, a intenziou, ktorú generuje význam výrazu „prezident SR“, neskúmame porovnávaním intenzií (priradení!), ale významov týchto výrazov.¹³ Na analýzu významu sme odkázaní aj pri skúmaní modálnych vlastností netriviálnych intenzií, ktoré sú denotátmi určitých deskripcií.

Individuové deskripcie a opisy formulované v bežnom jazyku denotujú podľa sémantiky TIL-ky individuové intenzie. Teda denotátmi výrazov ako „prezident SR (ČR, USA)“, „majster sveta v behu na 100 m“, „pápež“, „vrah E. Valka“ a pod. sú funkcie, ktoré takmer vôbec nepoznáme a úplne poznať nikdy nebudeme. Pri skúmaní a používaní týchto výrazov podstatne viac ťažíme z ich významu než z poznatkov o ich denotáte. Významy nám dokonca pomáhajú denotáty týchto výrazov aspoň do istej miery spoznávať a rozlišovať, prípadne aj triediť. Aj tu zohrávajú významy primárnu rolu, pretože význam výrazu určuje intenziu, a nie obrátene.

(5) Kým význam deskripcie $(\lambda x)\Phi(x)$ je bezprostredne dostupný každému používateľovi jazyka, v ktorom sa deskripcia formuluje, významom generovaná intenzia je nekonečná entita, z ktorej poznáme iba nepatrný zlomok. Je to číre priradenie f individuí niektorým svetamihom, ktoré sa nedá – až na triviálne výnimky – v konečnom počte krokov úplne identifikovať, čím sa výrazne líši od významu deskripcie $(\lambda x)\Phi(x)$. Na identifikáciu priradenia f by sme museli nekonečne krát zopakovať procedúru určenú na zistenie hodnoty, ktorú f priraduje jednotlivým svetamihom.¹⁴ Z takéhoto priradenia by sme bez nejakej informácie o určitej deskripcii, generujúcej intenziu f , sotva vyrozumeli, ktorú vlastnosť má vo $\langle W, T \rangle$ jediné individuum I , pre ktoré podľa diagramu f platí, že $f(\langle W, T \rangle) = I$. Inými slovami, význam deskripcie je kognitívne podstatne prístupnejší a informatívnejší ako *intenzia*, ktorú generuje. O nedostupnosti väčšiny intenzií svedčí aj nasledujúci problém s nádychom paradoxu, ktorý dolieha na nociónálny postoj *myslieť na* a podobné vzťahy k *intenziám* iných typov.

(6) Nech V_r je predikát označujúci vlastnosť byť vrahom známeho slovenského advokáta E. Valka a $\mathbf{T}_1, \mathbf{T}_2, \dots, \mathbf{T}_k, \dots$ nech sú *rôzne*, napospol *pravdivé* matematické výroky.¹⁵ *Významy* nasledujúcich deskripcií

¹² Na rozdiel od identifikácie referenta deskripcie v reálnom svete naznačené vyčleňovanie nositeľa vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ vo (W, T) má apriórny charakter dedukcie z poznatkov o (i) – (iii).

¹³ Príklad som prebral a upravil na slovenské pomery podľa (Duží, Materna 2012, 133).

¹⁴ Ku každému svetu w existuje celé kontinuum svetamihov $\langle w, t \rangle$.

¹⁵ \mathbf{T}_i môže byť výrokom tvaru „ N je i -té prvočíslo“, kde je N je meno i -ho prvočísla v nekonečnom zozname všetkých prvočísel usporiadaných podľa veľkosti. Umelo pôsobiace výroky \mathbf{T}_i v deskripciách $(\lambda x)(V_r(x) \wedge \mathbf{T}_i)$ možno nahradiť nematematickými analytickými pravdami alebo implikáciami tvaru „ $V_r(x) \rightarrow \phi(x)$ “, v ktorých $\phi(x)$ vyplýva z $V_r(x)$, lebo analyticky pravdivá zložka

$(\forall v) (\forall x)(Vr(x) \wedge T_1), (\forall x)(Vr(x) \wedge T_2), \dots, (\forall x)(Vr(x) \wedge T_k), \dots$

generujú jednu a tú istú intenziu, pretože pre každé individuum I v každom svetamihu $\langle w, t \rangle$ platí, že I spĺňa podmienku „ $Vr(x)$ “ vtt I spĺňa podmienku „ $(Vr(x) \wedge T_i)$ “. Keďže zložka T_i má v každej deskripcii postupnosti $\forall v$ iný význam než v ostatných, niet sporu o tom, že významy ľubovoľných dvoch deskripcií v postupnosti $\forall v$ sú rôzne, a napriek tomu každá z nich denotuje jednu a tú istú intenziu. Označme ju symbolom Vr . To nie je vlastné meno, ale skratka opisu „ $\text{den}((\forall x)(Vr(x) \wedge T_i))$ “, v ktorom „ den “ označuje funkciu priradujúcu deskripciám ich denotát a i je ľubovoľné prirodzené číslo ≥ 1 . Túto intenziu denotuje aj deskripcia $(\forall x)Vr(x)$.

Keď myslíme na *netriviálnu* intenziu, ktorá je denotátom deskripcií v postupnosti $\forall v$ (prípadne mimo nej), musíme použiť (myslieť) niektorú z deskripcií, ktoré ju denotujú, lebo netriviálna intenzia nemá meno, pomocou ktorého by sme ju mohli priamo uchopiť. Problém je v tom, že keď pri myslení na Vr použijeme jednu deskripciu, napr. $(\forall x)(Vr(x) \wedge T_2)$, tak nevyhnutne *nepoužijeme* nekonečne mnoho *iných* deskripcií denotujúcich tú istú intenziu. Jednou z nich nech je trebárs $(\forall x)(Vr(x) \wedge T_{237})$. Potom platí, že osoba O , ktorá myslí na $(\forall x)(Vr(x) \wedge T_2)$, nemyslí na $(\forall x)(Vr(x) \wedge T_{237})$, a naopak, čo je spor, lebo $\text{den}((\forall x)(Vr(x) \wedge T_2)) = \text{den}((\forall x)(Vr(x) \wedge T_{237})) = Vr$.¹⁶ K podobnému záveru môžeme dospieť aj pri iných postojoch k intenziám, napr. v prípade postoja *myslieť si, že* k netriviálnym propozíciám (v zmysle funkcií). Keď postoj k propozíciám a iným intenziám nahradíme postojom k významom, tomuto paradoxu sa vyhneme.

Myslenie na intenzie prostredníctvom deskripcií je problematické aj z iného dôvodu. Pri myslení na $(\forall x)\Phi(x)$ musíme porozumieť významu deskripcie, a teda myslieť na $[(\forall x)\Phi(x)]$ a zároveň na intenziu, ktorú tento význam konštruje. Je to vôbec možné, keď na identifikáciu netriviálnej intenzie treba vykonať nekonečne mnoho krokov?

(7) Postoje k čírym *intenziám* zaujímame iba výnimočne, pretože až na niekoľko výnimiek nie sú – ako som už spomenul – v konečnom počte krokov úplne identifikovateľné. Ved' na akú konkrétnu funkciu (= priradenie) môže myslieť subjekt S , o ktorom je reč vo vete „ S myslí na $(\forall x)(Vr(x) \wedge T_i)$ “? Môžeme nanajvýš konštatovať, že ide o intenziu, ktorá svetamihom, v ktorých existuje presne jedno individuum s vlastnosťou Vr , priraduje toto individuum a v ostatných svetamihoch je nedefinovaná. Táto charakteristika intenzie je síce presná, neurčuje však, (i) v ktorých konkrétnych svetamihoch má nejakú hodnotu, (ii) ktoré individuum a (iii) v ktorých je nedefinovaná. Aby sme to zistili, museli by sme preskúmať stav každého sveta v každom okamihu, teda vo všetkých svetamihoch daného logického priestoru. Až potom by sme mohli zostaviť nekonečný diagram intenzie, v ktorom by ku každému svetamihu $\langle w, t \rangle$ existoval buď jeden riadok formy „ $\langle w, t \rangle \rightarrow I$ “, alebo jeden riadok formy „ $\langle w, t \rangle \rightarrow \bullet$ “. Lenže to znamená, že *takmer* všetky intenzie sú nám prístupne iba sprostredkovane, a to cez významy, ktoré ich generujú. To, čo si myslíme, resp. na čo myslíme pomocou deskripcií, sú intenzie iba výnimočne, spravidla

nemá v tomto prípade vplyv na referenciu deskripcie.

¹⁶ V TIL-ke sa rozlišujú postoje *de dicto* od postojov *de re* (pozri Duží, Materna 2012, kap. 5 a 6, 171-271). V parodoxe uvažujem o postoji *myslieť na de dicto*. Ak tento paradox nie je výsledkom nedorozumenia alebo chyby v analýze postoja, bude ho treba domyslieť aj na postoj *de re*.

sú to významy, ktoré ich generujú. Platí to aj o propozíciách ponímaných ako funkcie, ktoré svetamihom priradujú pravdivostné hodnoty.

(8) Keby sme sa pri analýze myšlienkových postojov obmedzili na intenzie, nemohli by sme adekvátne interpretovať ani postoj *myslieť na*, ani postoj *myslieť si, že*, a možno ani iné postoje. Keďže všetky deskripcie postupnosti Vv denotujú tú istú intenziu, z pravdivosti ktorejkoľvek vety tvaru „O myslí na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_i$ “ vyplýva veta „O myslí na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$ “ ($i \neq k$), hoci O môže myslieť na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_i$, a pritom nemyslieť na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$.¹⁷ V TIL-ke sa niektoré postoje explikujú ako postoje k hyperintenziám, t. j. významom.¹⁸ Je to jeden z mála systémov, v ktorých sú významy exaktne definované a povýšené na svojbytné jednoduché alebo zložené štruktúrované objekty. Aby sme sa vyhlí uvedenému problému, môžeme každú vetu formy „O myslí na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$ “ interpretovať ako postoj osoby O k významu, čo môžeme zdôrazniť hranatými zátvorkami okolo deskripcie. Pri tejto interpretácii spor nehrozí, lebo O môže myslieť na $[(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_i]$ a nemyslieť na $[(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k]$ a naopak, pretože významy zložiek T_i a T_k sú rôzne.

Hyperintenzionálny prístup uplatňovaný v TIL-ke pri analýze viet tvaru „O myslí na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$ “ sa od prístupu k analýze viet formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je možné (len možné,...)“ predloženej v tomto článku zásadnejšie nelíši. V oboch prípadoch sa významu deskripcie pripisuje nejaká vlastnosť. Kým vo vetách formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je možné (len možné,...)“ je to vlastnosť byť možný (len možný, ...), vo výrokoch tvaru „O myslí na $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$ “ je to vlastnosť byť myslený osobou O. Skutočnosť, že vlastnosť sa v nich pripisuje významu deskripcie, môžeme zdôrazniť hranatými zátvorkami okolo $(\iota x)\Phi(x)$ a $(\iota x)(Vr(x)) \wedge T_k$.

(9) Z definície nemožnej intenzie (impossíbilie) vyplýva, že jej diagram obsahuje iba riadky formy „ $\langle w, t \rangle \rightarrow \bullet$ “. Túto intenziu môžeme aj pomenovať, lebo je triviálna. Označme ju symbolom Im . Každá deskripcia, ktorej chýba referent vo všetkých svetamihoch, denotuje intenziu Im . Je to denotát nekonečného množstva deskripcií s rôznymi významami, ale bez referenta vo všetkých svetamihoch. Neexistuje totiž svetamih, v ktorom by presne jedno individuum malo vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ danú jadrom deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$. Vzhľadom na nekonečnú rozmanitosť významov týchto deskripcií a jeden denotát Im sa ocitáme pred podobným problémom ako v bode (6). Osoba O myslíaca na nemožné $(\iota x)\Phi_i(x)$ by mala pritom myslieť na každé iné nemožné $(\iota x)\Phi_k(x)$, hoci je zrejmé, že keď myslí na $(\iota x)\Phi_i(x)$, tak nemyslí a vzhľadom na obmedzenú kapacitu mysle ani nemôže myslieť na nekonečne mnoho iných nemožných individuí. Aj v tomto prípade musíme postoj *myslieť na* explikovať ako postoj k významom, a nie k intenzii Im . Hrubozrnú intenzionálnu analýzu tu treba nahradiť jemnejším hyperintenzionálnym rozborom, ktorý jeden intenzionálny objekt *myslenia na* (intenziu Im) nahrádza nekonečnou množinou významov.

Z intenzionálneho hľadiska je Sekorov mravec Ferdo totožný s každou inou posta-

¹⁷ To platí aj o postoji *myslieť si, že* k propozíciám. Detaily ponechávam na čitateľa.

¹⁸ Pozri (Duží, Materna 2012, 244-263, 370-403). Odporúčam aj štúdiu (Duží, Jespersen 2015, 635-677), zameranú na výklad základných pojmov a princípov TIL-ky s osobitným zreteľom na kvantifikáciu v hyperintenzionálnych kontextoch a postojoch k matematickým hyperintenziám.

vou opísanou v poviedke alebo v románe, do ktorého sa v pasážach týkajúcich sa tejto postavy vkradol spor.¹⁹ Myslenie na ktorúkoľvek z týchto postáv tu splýva s myslením na všetky ostatné postavy. Ich opisy majú totiž ten istý denotát – intenziu *Im*. Lenže z intuitívneho hľadiska to nie je akceptovateľné.²⁰ Ak chceme nemožné individuá rozlišovať, nemôžeme ich stotožňovať s intenziou, ktorá je denotátom všetkých deskripcií s kontradiktórickým obsahom. Na mravca Ferda môžeme myslieť bez toho, že by sme mysleli na jeho rivala, ktorý sa od Sekorovho mravca Ferdu líši iba tým, že vyštudoval filozofiu a napísal štúdiu, v ktorej obhajuje svoju jedinečnosť a odlišnosť od iných imposibilití.

Uplatnenie hyperintenzionálneho prístupu pri skúmaní možných i nemožných objektov si vynucuje najmä fakt, že intenzie nám zakrývajú signifikantné rozdiely medzi výrazmi s odlišnými významami generujúcimi tú istú intenziu. Je všeobecne známe, že významy všetkých analytických a matematických výrokov s tou istou pravdivostnou hodnotou generujú tú istú intenziu či propozíciu. Zriedkavejšie sa možno stretnúť s konštatovaním, že tú istú intenziu generujú aj všetky významy deskripcií s kontradiktórickým jadrom.

V logike sa nemožné entity dlho odsúvali za horizont teoretických úvah ako bezcenné taľafatky, ktorými sa nehodno zaoberať. Napriek tomu v uplynulom polstoročí záujem o ne neuveriteľne vzrástol. Existujú nemožné objekty rôznych kategórií, daných kategóriou výrazov, ktoré ich vyjadrujú. Najväčšiu pozornosť pútajú už niekoľko desaťročí nemožné svety. Existujú však aj nemožné individuá, nemožné propozície, nemožné vlastnosti, vzťahy a iné entity – podľa môjho názoru napospol *významy* jazykových výrazov rôznych sémantických kategórií. Domnievam sa, že nemožné individuá sú aspoň také zaujímavé ako nemožné svety, hoci nemožno povedať, že by boli predmetom takého ži-veho záujmu logikov a filozofov ako nemožné svety.

Nemožné individuá sú vlastne významy deskripcií, ktoré nemajú referent v žiadnom svetamihu. Nie sú to len (1) významy deskripcií obsahujúcich explicitné protirečenie v podobe dvoch protirečivých výrokových foriem alebo výrokov v jadre deskripcie. (2) Existujú deskripcie, ktoré nie sú explicitne protirečivé, obsahujú však spor, ktorý vyplýva z ich jadra. Nie vždy ho musíme objaviť, a tak zistiť, že význam deskripcie má vlastnosť *NP*. (3) Nemožný význam majú aj deskripcie, v ktorých sa vyskytuje tzv. záklopka. Je to vsuvka, ktorou sa v deskripcii obmedzuje súbor pripísaných atribútov na explicitne uvedené atribúty (záklopka Zk_1) alebo na atribúty, ktoré z explicitne uvedených vyplývajú (záklopka Zk_2).²¹ Deskripcia so záklopkou mení obsah pôvodnej deskripcie na opis ne-

¹⁹ Sekorov mravec Ferdo je logicky sporná postava, ktorá je mravcom, a pritom hovorí, čiže má dve logicky nezlučiteľné vlastnosti, na čo poukázal Raclavský (2011, 78-79). Ako fiktívne individuum, ktoré nie je individuom v pravom zmysle slova, je mravec Ferdo podľa Raclavského podobný individuovej intenzii s dvomi nezlučiteľnými rekvizitami (náležitosťami). Je to teda intenzia, ktorá nie je definovaná v žiadnom svetamihu, lebo jej hodnota by musela mať dve logicky nezlučiteľné vlastnosti. Lenže túto intenziu generujú významy všetkých deskripcií s protirečivým jadrom, resp. s jadrom, z ktorého vyplýva spor.

²⁰ V jednej diskusii na to upozornil S. Sousedík.

²¹ Podrobnejšie pozri (Cmorej 2013, 843-845). Tu sa nachádza aj dôkaz toho, že význam záklopkových deskripcií má vlastnosť *NP*.

kompletného individua, opis, ktorého význam má vlastnosť NP . Záklopkové deskripcie sa síce nepoužívajú, ale v niektorých úvahách sa s deskripciami operuje tak, akoby ich referent mal iba explicitne pripísané vlastnosti alebo len vlastnosti vyplývajúce z explicitne pripísaných atribútov.

Posibílie a reálne možné individua. Hoci a priori vieme, že žiadna posibília nie je reálne možná a žiadne reálne možné individuum nie je posibíliou, o tom, ktoré deskripcie vyjadrujú²² posibílie, a ktoré vyjadrujú reálne možné významy, možno rozhodnúť iba na základe istých empirických poznatkov. Sú to práve empirické znalosti, ktoré nám umožňujú zaradiť opisy (resp. ich významy) „Slovák, ktorý bol roku 1978 zvolený za pápeža“, „Wittgensteinov vrah“, „štvrtá manželka V. Havla“ medzi číre posibílie a opisy „Poliak, ktorý bol r. 1978 zvolený za pápeža“, „A. Kiska, prezident SR od r. 2014“ a „druhá manželka V. Havla“ medzi reálne možné individua. Dnes však ešte nevieme, či opisy „prvý predseda Smeru, zvolený za prezidenta SR roku 2019“, „premiér slovenskej vlády rómskeho pôvodu“, „175 cm vysoký vrah E. Valka“ vyjadrujú posibílie, alebo reálne možné individua, pretože nám chýbajú relevantné poznatky o budúcej politickej situácii na Slovensku a príslušné údaje o vrahovi E. Valka. Ako príklad posibílie sa často uvádza Pegas, ktorý možno v temporálnej sémantike spochybníť. Nemôžeme totiž vylúčiť, že genetickými manipuláciami sa vedcom raz podarí vytvoriť lietajúceho koňa. Veď ak kedysi lietali dinosaury, prečo by nemohli aj kone, hoci menšie, než sú tie, na ktorých sa jazdí dnes? A jeden z nich, trebárs ten prvý, by mohol byť Pegasom. Existujú však aj opisy a deskripcie, v prípade ktorých už môžeme s istotou konštatovať, že vyjadrujú posibílie. Všimnime si niektoré z nich.

Pomocou empirických poznatkov môžeme o fyzických objektoch formulovať neobmedzené množstvo deskripcií vyjadrujúcich posibílie. Nie sú to tajuplné bytosti prebývajúce v neaktuálnych svetoch, ale celkom obyčajné významy opisov, ktoré v reálnom svete nikdy na nič nereferujú.²³ Pri konštruovaní deskripcií, ktoré ich vyjadrujú, môžeme použiť vlastnosti, o ktorých vieme, že individua ich mali (prípadne nemali) niekedy v minulosti, aby sme im popri vlastnostiach, ktoré majú či mali, mohli pripísať vlastnosti, ktoré nemali, ale mohli mať (alebo mali, ale mohli nemať). Získame tak deskripciu, ktorá je vo všetkých svetamihoch $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ bez referenta, je však logicky možná v niektorých neaktuálnych svetoch. Na ilustráciu uvediem niekoľko príkladov.

Ak I je individuum, ktoré v minulom časovom intervale T v aktuálnom svete \mathbf{a}_w nemalo – hoci mohlo mať – vlastnosť V , tak $(\iota x)(x = I \wedge x \text{ malo } V \text{ v čase } T)$ ²⁴ je posibília. Vzhľadom na to, že V je vlastnosť, ktorú by I mohlo v čase T mať, existuje možný svet, v ktorom I má vlastnosť V v čase T . Týmto svetom nemôže však byť aktuálny svet \mathbf{a}_w ,

²² Vhodnejší by tu bol Tichého termín „denotujú“ alebo „označujú“, ale pridrižiam sa terminológii P. Maternu.

²³ V žiadnom svetamihu (\mathbf{a}_w, t) . Obyčajnosť sa týka predovšetkým bežných opisov formulovaných v prirodzenom jazyku, pričom tieto opisy a deskripcie formálneho jazyka sémantiky sú významovo ekvivalentné.

²⁴ Upúšťam od elegantnejšieho, ale technicky náročnejšieho zápisu deskripcie, najmä jej časti „ x malo V v čase T “ v jazyku Tichého TIL-ky. Prvú pomoc pri formulácii tejto deskripcie v jazyku TIL-ky ochotne poskytnú autori Duží a Materna (Duží, Materna 2012, 293-321).

lebo vieme, že I v ňom nemalo V v čase T . Takou posibilitou je napríklad $(\iota x)(x = V. \text{Havel} \wedge x \text{ bol r. 1992 vo väzení})$ alebo $(\iota x)(x = L. N. \text{Tolstoj} \wedge x \text{ sa roku 1900 rozviedol so svojou ženou S. A. Behrsovou})$. Uvedené deskripcie sú čiastočne nominálne. Namiesto mena osoby alebo objektu môžeme však v deskripcii použiť ako jej zložku časť opisu, ktorý má referent, a k nemu pridať podmienku, ktorú v aktuálnom svete tento referent nespĺňa. Napríklad $(\iota x)(x \text{ je 44. prezident USA} \wedge x \text{ je beloch})$. V *aktuálnom* svete 44-tým prezidentom USA je B. Obama a nikto iný už toto miesto v poradí amerických prezidentov v aktuálnom svete neobsadí. Je však Afroameričan, takže uvedená deskripcia je v \mathbf{a}_w bez referenta. V inom svete by 44-tým prezidentom USA mohol byť beloch, čiže $(\iota x)(x \text{ je 44-tý prezident} \wedge x \text{ je beloch})$ je logicky možné. Posibilitou je aj $(\iota x)(x \text{ je najväčšie slovenské mesto} \wedge \text{Američania zhodili r. 1945 na } x \text{ atómovú bombu})$, pretože v \mathbf{a}_w neexistuje a už ani nemôže existovať slovenské mesto, ktoré by bol r. 1945 postihol osud Hirošimy a Nagasaki. Nemožno však vylúčiť možný svet, v ktorom by sa to bolo r. 1945 stalo.

Hoci posibilitie nám môžu na prvý pohľad pripadať ako umelé konštrukcie, ktoré patria skôr do filozofických úvah o pomyselných entitách alebo do krásnej literatúry a v bežnej komunikácii a myslení sa veľmi neuplatňujú, opak je pravdou. Vyskytujú sa najmä v našich postojoch k individuám – či už k osobám, alebo k veciam –, ktoré zaujímame na základe nepravdivých informácií, skreslených „poznatkov“ alebo rôznych predsudkov. Máme neblahý sklon pripisovať osobám, ktoré obdivujeme, milujeme alebo máme radi, najmä pozitívne vlastnosti a upierať im ich niektoré negatívne vlastnosti. V prípade ľudí, ktoré nemáme radi, alebo ich dokonca nenávidíme, si neraz počíname opačne. Navyše, v oboch prípadoch do našich názorov na individua prenikajú aj neutrálne omyly bez emocionálnych prísad, na základe ktorých individuum pripisujeme aj vlastnosti, ktoré nemajú, a upierame vlastnosti, ktoré majú. Pod vplyvom týchto faktorov sa často utvárajú názory, ktoré neopisujú zamýšľané individua existujúce v reálnom svete, ale vyjadrujú *len možné*, a niekedy dokonca nemožné individua.

Každý názor na individuum I môžeme vyjadriť opisom formulovaným v bežnom jazyku alebo v čiastočne nominálnej deskripcii vo forme $(\iota x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge P_2(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ ($1 \leq n$).²⁵ Existujú rôzne názory na to isté individuum, ktoré môžu zastávať rozličné osoby alebo tá istá osoba v rôznych časových intervaloch. Názor $(\iota x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge P_2(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ ($n \geq 1$) je *správny* v čase t vtt pre každé P_i v čase t platí, že $P_i(I)$. Pravda, nie každý názor na I musí byť správny a správny názor nemusí byť adekvátny či výstižný alebo úplný. Správny môže byť napr. aj názor vo forme $(\iota x)(x = I \wedge P_i(x))$. *Nesprávny* názor, v ktorom sa I pripisuje aspoň jedna vlastnosť P_i , ktorá mu neprislúcha, môže byť dokonca implicitne alebo aj explicitne protirečivý. Kedykoľvek sa do nášho názoru $(\iota x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge P_2(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ na I vkradne vlastnosť, ktorá individuu I chýba, náš názor prestáva byť opisom I , hoci ak opis nie je protirečivý, tak môže na

²⁵ Načrtnuté chápanie názoru na I a jeho vlastností je, samozrejme, značne zjednodušené, ale v kontexte našich úvah o posibilitách postačujúce. Logická forma jadra deskripcie sa môže od formy $(x = I \wedge P_1(x) \wedge \dots \wedge P_i(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ líšiť, ale zložka „ $x = I$ “ by v nej nemala chýbať. Pojem názoru na I možno explikovať aj ako konjunkciu $P_1(I) \wedge P_2(I) \wedge \dots \wedge P_n(I)$, ktorá je výrokovým ekvivalentom nevýrokového názoru $(\iota x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge P_2(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$. Pravda, v kontexte úvah o posibilitách je nevyhnutné deskripčné chápanie názoru.

I referovať v inom svetamihu. Ak sa v názore na I vyskytuje vlastnosť P_i , ktorú by I *mohlo* mať, no v aktuálnom svete ju nikdy nemalo ani mať nebude, tak neprotirečivý opis $(\exists x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge \dots \wedge P_i(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ vyjadruje posibilitu, pretože neexistuje svetamih $\langle a_w, t \rangle$, v ktorom by I malo P_i . Z takéhoto opisu sa nemusí dať usúdiť, či vyjadruje posibilitu, pretože budúcnosť I nie je dostatočne známa. Posibilitu, z ktorej sa to dá vyčítať, môžeme však z pôvodného opisu získať tak, že predikát P_i v ňom nahradíme predikátom „mať P_i v čase T“, kde T je minulé obdobie, v ktorom I nemalo P_i , pričom *je známe*, že ju nemalo. Napríklad ak I je človek, ktorý v období T nikdy nič neukradol a $Zlodej_T$ je vlastnosť kradnúť v čase T, tak $(\exists x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge \dots \wedge Zlodej_T(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ je posibilita.

Vlastnosťou P_i môže byť aj $(\lambda x)(\sim Q_i(x))$, čiže ak túto vlastnosť pripisujeme individu I, omylom mu upierame vlastnosť Q. Žena Ž môže byť roky presvedčená o tom, že jej muž I pred vstupom do manželského zväzku nikoho nezavraždil, a teda zastávať na I názor $(\exists x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge \dots \wedge \sim Vt(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$, kde jednou z vlastností P_i je byť manželom ženy Ž a Vt označuje vlastnosť zavraždiť niekoho v minulom čase T, v ktorom I bol ešte slobodný. Keď pravda vyjde najavo, vysvitne, že jej názor na manžela je iba posibilita. Omylom mu upierala vlastnosť Vt a za svojho manžela pokladala človeka, ktorý v aktuálnom svete neexistuje, hoci by mohol jestvovať v inom. Väčšina našich názorov artikulovateľných v podobe $(\exists x)(x = I \wedge P_1(x) \wedge \dots \wedge P_i(x) \wedge \dots \wedge P_n(x))$ je, striktné vzaté, chybná, čo nám nebráni takýmto opisom *intencionálne* referovať na I, lebo o zastávaných omyloch buď nevieme, alebo ich ignorujeme, prípadne potláčame.²⁶ Medzi nesprávnymi názormi sa nachádza mnoho posibilití, hoci nie vždy to možno vzhľadom na obmedzenosť nášho empirického poznania minulosti a budúcnosti I aj zdôvodniť. Aj tu sa ukazuje, že vlastnosť *MP* je empirická. K chybám a omylom v našich názoroch na individuá dochádza aj preto, že nám unikajú zmeny, ktoré prekonávajú. Neraz nepostrehneme, že isté vlastnosti stratili, a iné zasa nadobudli. Často sa stáva, že im nejakú vlastnosť pripíšeme neoprávnene (napr. keď ich z niečoho upodozrievame), inú uprieme v mylnom domnení, že sa jej zbavili. Tieto okolnosti ovplyvňujú naše názory na ľudí (vrátane nás samých) a často rozhodujú o tom, či tieto názory vyjadrujú iba nejaké posibilitie, alebo v danom čase reálne možné individuá.

Semiposibilitie. Diskusie a polemiky o posibilitiach sa vedú už niekoľko desaťročí najmä preto, že za posibilitie sa pokladajú *individuá* existujúce mimo aktuálneho či reálneho sveta. Úvahy diskutujúcich sa rozvíjajú prevažne v atemporálnom rámci, v ktorom sa abstrahuje od času a referenčných zmien, ktoré prekonávajú empirické deskripcie *v jednom a tom istom svete*. Na tieto zmeny zabúdajú niekedy aj autori, ktorým čas, resp. množina časových okamihov v ich formálnom systéme nechýba. Pokúsim sa ukázať, že pri niektorých referenčných zmenách sa deskripcie, resp. ich významy, menia na isté analógie posibilití existujúcich len za hranicami aktuálneho, teda aj reálneho sveta. Existujú tri druhy referenčných zmien deskripcií *v aktuálnom svete*.²⁷ Ak deskripcia má referent,

²⁶ Zo sémantického hľadiska ide o referenčne neadekvátnu intencionálnu referenciu.

²⁷ Podobné zmeny prebiehajú síce aj v iných svetoch, ale tu mi pôjde predovšetkým o referenčné zmeny *v aktuálnom svete*, pretože tieto zmeny môžeme aspoň v niektorých prípadoch pozorovať alebo

môže ho (i) v istom okamihu stratiť a hneď nadobudnúť iný referent, alebo (ii) v nasledujúcom časovom intervale, či už konečnom, alebo nekonečnom, zostať bez referenta. Ak deskripcia referent nejaký čas nemá, (iii) môže ho za istých okolností, daných stavom sveta v príslušnom čase, nadobudnúť. Pritom stav sveta určuje, na ktorý zo svojich potenciálnych referentov bude referovať. Deskripcie, ktoré majú vo všetkých svetamihoch $\langle a_w, t \rangle$ ten istý referent alebo sú vo všetkých svetamihoch $\langle a_w, t \rangle$ bez referenta, referenčné zmeny neprekonávajú.

Všetky tri druhy referenčných zmien prekonáva napr. deskripcia $(x)Ph(x)$, kde predikát Ph označuje vlastnosť prechádzať hlavným vchodom budovy (či už dovnútra, alebo von), v ktorej sa nachádza rektorát UK v Bratislave. Oborom premennosti premennej x v deskripcii $(x)Ph(x)$ nech je množina ľudí. Ak vlastnosť Ph má v čase t presne jedno individuum X_i , tak deskripcia $(x)Ph(x)$ referuje v aktuálnom svete v čase t na X_i , a ak hneď po ňom v čase t_k , nasledujúcom *bezprostredne* po t , prechádza vchodom človek X_k ($k \neq i$), deskripcia $(x)Ph(x)$ referuje v čase t_k na X_k . Pritom nastáva zmena (i) prvého druhu. Zaujímavejšie sú zmeny (ii) druhého druhu, pri ktorých deskripcia v určitom okamihu prestane referovať a potom zostane nejaký čas bez referenta. Niektoré deskripcie sa z tejto straty referenta spamätajú a neskôr, po zmene (iii) tretieho druhu, znovu nadobudnú nejaký referent, kým iné deskripcie zostanú už navždy bez neho. Referencia niektorých deskripcií sa mení iba jedným alebo dvoma z troch uvedených spôsobov. Pri referenčných zmenách sa obdobia, v ktorých deskripcia referuje (či už na to isté individuum, alebo na rozličné individua), striedajú s intervalmi, v ktorých nemá referent. Časové intervaly, v ktorých empirická deskripcia v *aktuálnom svete* na nič nereferuje, budem nazývať *referenčnými pauzami* deskripcie.²⁸ Takouto pauzou deskripcie $(x)Ph(x)$ je každý interval okamihov, v ktorom neexistuje jediné individuum s vlastnosťou Ph , teda keď buď nikto neprechádza cez hlavný vchod rektorátnej budovy UK, alebo sa cezeň súčasne tlačí viacero individuí. Referenčné pauzy empirických deskripcií sa striedajú s intervalmi, v ktorých deskripcie referujú. Väčšina bežných deskripcií má viacej referenčných páuz a nemožno vylúčiť ani deskripcie s nekonečným počtom páuz.

V každej *referenčnej pauze* T sa empirická deskripcia $(x)\Phi(x)$, resp. jej význam, správa ako posibília (v zmysle D2) v množine všetkých okamihov sveta a_w : v žiadnom okamihu z T deskripcia $(x)\Phi(x)$ nemá referent a v aktuálnom svete ho v okamihoch z T už ani mať nemôže. Existujú však svety, v ktorých $(x)\Phi(x)$ má referent v okamihoch z T , a preto je možná. Posibilný charakter významov deskripcií, ktoré majú referenčné pauzy

demonštrovať v reálnom svete.

²⁸ Referenčné pauzy sú viacprvkové množiny okamihov. V tejto súvislosti sa vynára otázka, či za takéto pauzy môžeme pokladať aj jednotlivé okamihy, resp. jednoprvkové množiny okamihov. Prikláňam sa k názoru, že hoci jeden okamih nie je súvislou množinou okamihov, predsa len predstavuje istú „prestávku“ v referovaní deskripcie na nejaký objekt. Mohli by sme ju nazvať *okamihovou* referenčnou pauzou deskripcie. Je to prestávka, pred ktorou deskripcia má referent, potom ho na okamih stráca a po ňom zasa referuje, a to buď na to isté, alebo na iné individuum. S podobnými referenčnými pauzami sa pri bežnom používaní individuových opisov často nestretávame, nič nám však nebráni uvažovať o deskripciách opisujúcich individuum, ktoré v určitom *okamihu* nejakú vlastnosť stráca a po ňom zasa nejakú vlastnosť nadobúda. Keďže okamihovými referenčnými pauzami sa v tejto stati podrobnejšie zaoberať nemôžem, vo výklade od nich abstrahujem.

v aktuálnom svete, potvrdzuje aj skutočnosť, že z každej empirickej deskripcie $(ix)\Phi(x)$ s referenčnými pauzami T_1, T_2, \dots môžeme získať deskripcie

- $(ix)(x \text{ má } (\lambda x)\Phi(x) \text{ iba v okamihoch z } T_1),^{29}$
- $(ix)(x \text{ má } (\lambda x)\Phi(x) \text{ iba v okamihoch z } T_2), \dots,$
- .
- .
- .

ktoré vyjadrujú posibilitie v zmysle D2. Lahko sa možno presvedčiť o tom, že ak T je referenčná pauza deskripcie $(ix)\Phi(x)$, tak deskripcia $(ix)(x \text{ má } (\lambda x)\Phi(x) \text{ iba v okamihoch z } T)$ vyjadruje posibilitiu v zmysle D2, to znamená, že druhá deskripcia nemá referent v žiadnom svetamihu (a_w, t) . Jej referentom v a_w by mohlo byť len individuuum, ktoré má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ iba v okamihoch z T , čo nie je možné, pretože T je referenčnou pauzou deskripcie $(ix)\Phi(x)$, v ktorej žiadne jediné individuuum vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ nemá. Kým deskripciám vyjadrujúcim posibilitie chýba referent vo všetkých svetamihoch $\langle a_w, t \rangle$, deskripciám s referenčnými pauzami chýba iba v týchto pauzách, avšak každú deskripciu s pauzou T_i možno uvedeným spôsobom transformovať na deskripciu, ktorej významom je posibilitia. Myslím, že tieto okolnosti nás oprávňujú nazvať významy deskripcií, ktoré majú referenčné pauzy, *semiposibilitami*.³⁰ Inými slovami,

(D5) $(ix)\Phi(x)$ je *semiposibilita* (SP) vtt existuje interval okamihov T_1 , v ktorých v aktuálnom svete existuje jediné individuuum s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$, a interval okamihov T_2 , v ktorých takéto individuuum v aktuálnom svete neexistuje.

Množina T_2 je referenčnou pauzou deskripcie $(ix)\Phi(x)$ vyjadrujúcej danú semiposibilitiu. Vzhľadom na to, že semiposibilita je významom tejto deskripcie, a teda do istej miery s ňou „splýva“, referenčnú pauzu deskripcie môžeme nazvať aj *referenčnou pauzou semiposibilitie*, ktorú deskripcia vyjadruje.³¹ Množina T_2 môže byť veľmi malá, ale aj taká veľká, že zaberie skoro všetky okamihy aktuálneho sveta. Čím väčšia je referenčná pauza, tým viac sa semiposibilita podobá na posibilitiu. Nekonečná rozmanitosť semiposibilití aktualizovaných v niektorých okamihoch aktuálneho sveta nám približuje posibilitie ako celkom bežné objekty zbavené hmlistého oparu záhadnosti entít existujúcich mimo reálneho sveta. Pravda, to možno konštatovať iba v koncepcii, v ktorej posibilitami nie sú individuá, ale iné entity, v našom prípade významy rovnako prítomné vo všetkých možných svetoch³² a dôverne známe z každodenného používania jazyka.

²⁹ Predpokladám, že význam podobných deskripcií je intuitívne jasný. Musím však dodať, že výstižnejšie ich možno formulovať v jazyku TIL-ky. Pozri poznámku 24.

³⁰ Za predpokladu, že význam deskripcie $(ix)\Phi(x)$ je SP , môžeme túto modalitu pripísať aj tejto deskripcii, ale iba v tom zmysle, že deskripcia $(ix)\Phi(x)$ je SP vtt jej význam je SP .

³¹ Hoci na rozdiel od výrazov významy, a teda ani semiposibilitie, nereferujú. Referujú deskripcie, ktoré tieto významy vyjadrujú.

³² Alebo nadčasové, ako sú v Tichého systéme reálne čísla a iné abstraktné objekty, nezávislé od svetov a času.

Záver. Analýzu a explikáciu modalít LP , MP , SP , Re a NP som rozvíjal na pozadí Tichého teórie temporálnych možných svetov a jeho teórie významov ako svojbytných štruktúrovaných abstraktných entít. Exaktné vymedzenie významov Tichý predložil vo svojej teórii konštrukcií, ktorú v stati predpokladám, ale pre jej technickú náročnosť nevyvetľujem. Obmedzujem sa na intuitívne chápanie významov ako štruktúrovaných entít. Od Tichého pochádza aj interpretácia empirických individuových deskripcií ako výrazov, ktoré môžu v rôznych svetoch a časoch (svetamihoch) referovať na rozličné individuá alebo byť v niektorých svetamihoch bez referenta. Jeho koncepcia pripúšťá pravdivosť a referenčné diery, ktoré sa iní autori snažia zalátať umelými konceptuálnymi konštrukciami.³³ Ťažiskové práce P. Tichého sú uvedené v zozname literatúry.

Literatúra

- ANDREANSKÝ, E. (2010): *Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach.
- BARCANOVÁ MARCUSOVÁ, R. (2004): Možné objekty a možné svety. *Organon F*, 11 (4), 407-430.
- CMOREJ, P. (1989): „Paradoxes“ Relating to the Applications of Intensional Logic. In: *Logica et methodologica* I, Zborník FiFUK. Bratislava: Univerzita Komenského. Vyšlo aj pod titulom „„Paradoxy“ intenzionálnej logiky“ v knihe (Cmorej 2001, 149-171).
- CMOREJ, P. (1998): Denotácia a referencia. In: Cmorej, P. (ed.): *K filozofii jazyka, vedy a iným problémom*. Príloha *Organonu F*, 7-19. Vyšlo aj v knihe (Cmorej 2001, 230-244).
- CMOREJ, P. (2000): Referencia, identifikácia a intencionálne akty. In: Cmorej, P. (ed.): *Denotácia, referencia a význam*. Príloha *Organonu F*, 29-45. Vyšlo aj v práci (Cmorej 2001, 245-263).
- CMOREJ, P. (2001): *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda, 2001.
- CMOREJ, P. (2005): K povahe intenzionálnej referencie. *Organon F*, 12 (4), 397-406. Vyšlo aj v knihe (Cmorej 2009, 111-123).
- CMOREJ, P. (2006): Holé individuá a predikácia. In: M. Zouhar (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV a Praha: Filozofický ústav Akademie věd České republiky v Prahe, 137-161; vyšlo aj v (Cmorej 2009, 141-171).
- CMOREJ, P. (2009): *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- CMOREJ, P. (2011a): K pojmom existencie a ich rádu. *Organon F*, 18 (1), 84-95.
- CMOREJ, P. (2011b): Jazyková prax alebo filozofické predsudky? (Zarážajúca ľahkosť odmietania). *Filozofia*, 66 (8), 794-817.
- CMOREJ, P. (2013): Od deskripcií k ich referentom. *Filozofia*, 68 (10), 825-848.
- CMOREJ, P. (2015): Možné individuá a posibilitie (I). *Filozofia*, 70 (8), 585-600.
- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B., MATERNA, P. (2010): *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic. Foundations and Applications of Transparent Intensional Logic*. Berlin: Springer series Logic, Epistemology, and the Unity of Science 17.
- DUŽÍ, M., MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika*. Bratislava: aleph.
- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B. (2015): Transparent quantification into hyperintensional objectual attitudes. *Synthese*, 192 (3), 635-677.
- Filozofia prirodzeného jazyka* (1992), Archa: Bratislava. Preložila M. Oravcová.
- KRIPKE, S. (1963): Semantical Considerations on Modal Logic. *Acta Philosophica Fennica* XVI, 83-94.

³³ Tichý sa posibilitami veľmi nezaoberal. Zaujímali ho najmä intenzie, ktoré majú nejaké hodnoty aj v aktuálnom svete.

- LINSKY, L. (1992): Referencia a referenty. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava: Archa. Preložila M. Oravcová, 148-160.
- NOVOTNÝ, D. D. (2011): Suárezova teorie pomyslných jsoucen a její recepce. *Filozofia*, 66 (1), 35-48.
- PEROUTKA, D. (2009): Existenční predikace. *Filosofický časopis*, 57 (3), 375-394.
- QUINE, W. V.O. (2005): *Z logického hľadiska*. Bratislava: Kalligram.
- RACLAVSKÝ, J. (2009): *Jména a deskripce*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- RACLAVSKÝ, J. (2014): Constructional vs. Denotational Conception of Aboutness. *Organon F*, 21 (2), 219-236.
- SOUSEDÍK, S. (1996): Der Streit um den wahren Sinn der scottischen Possibilienlehre. In: L. Honnefelder – R. Wood – M. Dreyer (eds.): *John Duns Scotus, Metaphysics and Ethics*. Leiden: E. J. Brill, 191-204.
- SOUSEDÍK, S. (2004): Pomyslná jsoucná (entia rationis) v aristotelské tradici 17. století. *Filosofický časopis*, 52 (4), 533-544.
- SOUSEDÍK, S. (2014): *Kosmologický důkaz Boží existence v životě a myšlení*. Praha: Vyšehrad.
- STRAWSON, P. F. (1992): O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava: Archa. Preložila M. Oravcová, 126-147.
- TICHÝ, P. (1976): *Introduction to Intensional Logic*. Dunedin: University of Otago; manuscript.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- TICHÝ, P. (1994): Jednotliviny a ich roly I – IV. *Organon F*, 1 (1), 29-42; (2), 123-132; (3), 208-224; (4), 328-333.
- TICHÝ, P. (2004): *Pavel Tichý's Collected Papers in Logic and Philosophy*. V. Svoboda, B. Jespersen, C. Cheyne (eds.). Dunedin: University of Otago Publisher, Praha: Filosofia.
- TICHÝ, P. (2007): On Describing. *Organon F*, 14 (4), 423-469.
- TOMALA, O. (2007) : Kombinatorická teorie možných světů a jejich perspektivy. *Organon F*, 14 (2), 148-176.
- TOMALA, O. (2010): Analýza alethických modalit – cesta za možnými světy. In: Dvořák, P. – Peroutka, D. – Tomala, O. (eds.): *Modality v analytické metafyzice*. Praha: Filosofia, 13-76.
- VACEK, M. (2011): Eugen Andreanský: Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie. *Organon F*, 546-555.
- ZOUHAR, M. (2004): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris.

Pavel Cmorej
 Bratislava
 Slovenská republika
 e-mail: organonf@gmail.com

Na žiadosť autora pripájame dva autorom dodatočne doplnené údaje k 1. časti článku Možné individuá a posibilitie (I):

Na s. 594¹ namiesto „reálneho sveta“ má byť „aktuálneho sveta“.

Na s. 599 je v zozname literatúry neúplný údaj o štúdiu od M. Duží a B. Jespersena. Čitateľ ho v úplnej podobe nájde v zozname literatúry za touto 2. časťou článku.